

УДК 94(477.83/.86+477.82):005.745

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2024.30.08>

НЕ ВТРАЧЕНІ ПРАЦІ З ІСТОРІЇ ГАЛИЧИНИ І ВОЛИНИ

Халак Надія,

кандидат історичних наук,

вчений секретар Львівського відділення

Інституту української археографії та джерелознавства імені М. Грушевського НАН України

ORCID ID: 0000-0003-1582-5518

Публікується український переклад текстів двох рукописних статей – *Galizien von der Anschlußan Oesterreich* та *Galizien unter Deutsch-Oesterreichisches Verwaltung* історика С. Томашівського (1875–1930) з тематики політичної історії Галичини і Волині у кількох історичних періодах: від початків політичного життя та впродовж самостійного існування до середини XIV ст., від того часу до останньої чверті XVIII ст. у складі Речі Посполитої, від 1772 р. до Першої світової війни.

У передмові до публікації проаналізовано основні історіографічні тези автора. Описуючи кожний історичний період, історик, насамперед, концентрував увагу на політичному складнику розвитку: правно-політичному становищі, політичних обставинах – міждержавних союзах і протистояннях, наскільки вони впливали на це становище, які з них сприяли політичному і культурному розвитку українців та йшли по лінії втримання національної ідентичності. Найдокладніше автор висвітлив період державного існування до середини XIV ст. Учений актуалізував питання зміни правно-політичного становища українських етнічних земель в Австро-Угорській монархії (йшлося про створення української національно-культурної автономії у рамках монархії), які порушували його попередники у XIX ст. Він обґрунтував цю потребу історичними аргументами і зробив критичний огляд політики австрійського та австро-угорського урядів по відношенню до політичних змагань українців від кінця XVIII ст. включно по військове протистояння з Росією на початку XX ст.

Тексти статей вдалося відновити з рукописів автора, окремі сторінки яких зберігаються у різних архівних справах Центрального державного історичного архіву у Львові.

Ключові слова: Галичина, Волинь, політична історія.

Khalak Nadiya. Works on the history of Galicia and Volhynia are not lost

The article presents the Ukrainian translation of two manuscripts «*Galizien von der Anschlußan Oesterreich*» and «*Galizien unter Deutsch-Oesterreichisches Verwaltung*» by Ukrainian historian S. Tomashivsky (1875–1930) on the political history of Galicia and Volhynia in several historical periods: from the beginning of political life and during its independent existence until the mid-fourteenth century, from that time until the last quarter of the eighteenth century as part of the Polish-Lithuanian Commonwealth, from 1772 until the First World War.

The preface to the publication analyses the author's main historiographical theses. Describing each historical period, the historian primarily focused on the political component of development: the legal and political statuses, political circumstances – interstate alliances and confrontations, how they influenced this situation, which of them contributed to the political and cultural development of Ukrainians and were along the lines of maintaining national identity. The author covered the period of state existence until the mid-14th century in the most detail. The scholar actualised the issues of changing the legal and political situation of Ukrainian ethnic lands in the Austro-Hungarian monarchy (it was about the creation of Ukrainian national and cultural autonomy within the monarchy), which were raised by his predecessors in the nineteenth century. He substantiated this need with historical arguments and made a critical review of the policies of the Austrian and Austro-Hungarian governments towards the political struggles of Ukrainians from the late eighteenth century up to and including the military confrontation with Russia in the early twentieth century.

The texts of the articles were restored from the author's manuscripts, some pages of which are stored in various archival files of the Central State Historical Archives in Lviv.

Key words: Galicia, Volhynia, political history.

Із багатої досі неопублікованої спадщини українського історика Степана Томашівського (1875–1930) у цій публікації вміщуємо дві статті цього автора, які об'єднує спільна тема – політична історія Галичини та Волині від початків політичного життя до останньої чверті XVIII ст. і в часи входження земель Галичини до Австрії, згодом Австро-Угорщини, а Волині до Всеросійської губернії. Статті так і називаються: *Galizien von der Anschlußan Oesterreich* («Галичина перед приєднанням до Австрії») та *Galizien unter Deutsch-Oesterreichisches Verwaltung* («Галичина під німецько-австрійським правлінням»). Хоча у назвах згадується лише одна із земель, проте у текстах рівна увага приділена до обидвох західних земель Русі. Тексти статей удалося відновити з рукописів автора, окремі сторінки яких зберігаються у різних архівних справах Центрального державного історичного архіву у Львові, переплутані. Праця

над цими окремими уривками потвердила, що задум автора, зміст тексту та послідовність викладу матеріалу не залишають сумнівів, що це авторське опрацювання однієї теми. Рукописи написані німецькою мовою.

Якщо візьмемо до уваги обставини перед Першою світовою війною, коли автор задумував написати книгу й у співпраці з іншими вченими (В. Охримович, В. Панейко, М. Лозинський, С. Рудницький, Л. Цегельський) також видати збірку праць п. н. «Королівство Галичини і Володимирії», то бачимо, що ці рукописи – це реалізований скорочений варіант частини задуму, призначений для німецькомовної преси. Про мету написання статей, які вдалося зібрати в одне ціле, що публікуємо тут, а також основні ідеї, які піднімає автор, йтиметься у даному вступі. Для публікації авторські тексти було перекладено з німецької мови на українську; наприкінці подаємо докладні покликання на послідовність сторінок реконструйованого тексту. Можливо, ще вдасться віднайти деякі сегменти статей, яких бракує, а можливо, вони вже є остаточно втраченими; у всякому разі статті мають цілість, завершену форму і важливі з огляду на авторський план¹ [1, арк. 229]. Зовнішні ознаки паперу: однаковий колір сторінок, чорнила, темп почерку додатково підтверджують висловлені міркування про їх цілість.

Про час написання рукописів можна припускати зі змісту порушених у них тем: на нашу думку, тексти написані незадовго до початку Першої світової війни, коли у політичному житті монархії йшли активні дебати про необхідність перебудови Австро-Угорської монархії у дусі рівноправності окремих національностей та реформи виборчого закону до Галицького сейму. І для українських політиків та науковців, зокрема об'єднаних у найбільшій українській національно-демократичній партії Галичини, які на парламентарному рівні ставили питання створення з етнічних західноукраїнських земель автономного національного утворення з окремим сеймом, університетом, постала потреба у правовому полі відділити етнічні українські землі Східної Галичини від польської Західної Галичини. Ба більше: треба було представити належне наукове обґрунтування власної історичної державницької традиції.

Власне реагуючи на цей актуальний тоді виклик, Степан Томашівський і написав праці «Галичина перед приєднанням до Австрії» та «Галичина під німецько-австрійським правлінням». У першій праці він акцентував на державній історії до першої третини XIV ст. Про пізніший недержавний період учений висловився дуже чітко: «Тимчасова окупація Галичини поляками тривала майже чотири століття (1387–1772)».

У цьому зв'язку вченого цікавить розгляд самого концепту назви австро-угорського коронного краю Королівство Галичини і Володимирії³ та правно-політичне становище цих земель у кількох історичних періодах: самостійного існування до середини XIV ст., від того часу до останньої чверті XVIII ст. у складі Речі Посполитої, від 1772 р. – в Австрії та згодом Австро-Угорщині до триваючої тоді Першої світової війни.

С. Томашівський наголошував на тому, що йому далеко не зрозумілим є погляд, який поділяв австрійський уряд, коли Галичина трактувалася як символ Польської держави і представництво польської національної державної ідеї. У тексті є згадки про те, що польські політичні діячі активно використовували історичну аргументацію про приналежність цих земель до Речі Посполитої із середини XIV ст. до останньої чверті XVIII ст. «*Державна ідея у рамках австрійської спільної державної ідеї!*» – так Томашівський окреслив протиріччя інтересів і пояснював, що подібна політика не йшла в руслі інтересів монархії і тим паче інтересів народів, які її населяли. Із цієї причини історик радив урядовим чиновникам мислити державними категоріями для примирення націй. Стаття стала реакцією на потребу спонукати австрійський уряд відновити рівноправне становище націй у багатонаціональній монархії і показати хибність державного підходу, коли в окремому коронному краї Королівства Галичини і Володимирії переважна більшість населення – українці – зведена до безвладної меншості у політичному, господарському і культурному житті краю. Для цього у статті автор навів історичні та юридичні аргументи.

Основна частина статті – огляд політичної історії краю до середини XIV ст., лише схематично автор висвітлив подальші два періоди. Найбільше історика цікавив юридичний бік правно-політичних відносин: питання феодалного та спадкового права, міждержавних союзів, державно-правових відносин, міжнародних договорів, угод та усієї сукупності чинників, які легітимізували правління.

У додатку публікуємо фото плану до праці С. Томашівського п. н. «Королівство Галичини і Володимирії». Рукопис тексту плану зберігається серед нотатків та чорнових записів історика, окремо від текстів цих праць, які публікуємо².

Для історика важливим було прослідкувати саме державницький період існування. Він пише про Королівство Галичини і Володимирії як історичну спадщину українського народу, яке «через свій

¹ ЦДІАЛ. Ф. 368. Оп.1. Спр. 68. Арк. 229. Рукопис. Без підпису. Німецька мова).

² Ibidem

³ Повна назва: «Королівство Галичини і Володимирії з великим князівством Краківським, князівствами Освенцимським і Заторським».

етнографічний та мовний характер являє собою незаперечну складову частину української національної території». У тексті про найдавнішу політичну історію вчений підкреслив український національний характер цих земель і їх винятковість як сполучної ланки між західною і східною культурами:

«На історичній сцені появилсь наприкінці X ст. і від початку здобуває воно значення видатного епіцентру європейського континенту та сполучної ланки між Західною та Східною Європою. Водночас має український національно-політичний та культурний характер.

Із давніх часів заселене та освоєне українськими етнічними племенами утверджує воно свій національно-політичний та культурний етнічний характер через визволення з-під богемського панування (983) та приєднання до давньоруської Київської держави, у тіснішому об'єднанні якої воно залишалося протягом одного століття».

Галичина у баченні Томашівського – західна частина української етнічної території, її перша династія Ростиславичів створила Галичину у політичному розумінні, поруч із іншими локальними князівствами після занепаду Києва.

Відокремлення Галичини наприкінці XI ст. С. Томашівський пояснював занепадом ідеї патримоніальної єдиної держави і створенням натомість спадкової територіальної держави. Основна увага праці зосереджена на політичній історії держав Ростиславичів, згодом – Романовичів та королівства Русі, автор прослідкував залежність їхнього правного становища від геополітичних інтересів сусідніх держав і руських князівств.

У хронологічній послідовності історик схематично конспектував роки найважливіших політичних, військових подій, правління княжих династій на руських землях і їхні заходи, щоб зберегти самостійність. Фіксує дати найважливіших подій, Томашівський коментував лише ті дати і періоди, коли відбувалися зміни у політичних впливах або правному становищі Галицької та Волинської земель.

У праці автор постійно наголошував на державницькій традиції українців до середини XIV ст., розгорнутіше обговорив заходи князів Ростиславичів зі створення та захисту удільних князівств, значення політики Романа Великого та утворення об'єднаної Галицько-Волинської держави. Докладно – про основні дати боротьби князя Данила за звільнення з-під зверхності Угорщини, скріплення оборони краю у час васальної залежності від Золотої Орди та відновлення церковної унії з Римом, акцент на правлінні Юрія I і розквіті держави як найсильнішої у Східній Європі. Фатальною для політичної долі землі бачив смерть Юрія II, після чого розпочалася боротьба довкола галицько-володимирського спадку і втрата державної самостійності. Автор обстоював думку про потребу політичної орієнтації на західну цивілізацію та відносини із західними державами, для нього важливим було висвітлити контакти із західними державами ще з княжих часів. Важливими бачив заходи князів до налагодження зв'язків із Римською імперією, тому у цьому контексті приділив увагу політиці Ярослава Володимирковича, Романа Мстиславича та Данила Романовича.

Концепт С. Томашівського ґрунтувався на висвітленні саме політичної історії, тому окрему увагу у праці приділено правно-політичному становищу земель і політиці руських князівських династій – їх протистоянню і активностям до протилежних союзів: перших галицьких князів із династії Ростиславичів із суздальською династією Мономаховичів, волинських володарів Мстиславичів із Угорщиною та Польщею (у цих союзах історик бачив першу історичну боротьбу між Україною та Московщиною). Об'єднану Галичину і Володимирію у єдину державу, *«котра з ранніх часів шукала тісного єднання із західною культурою і цьому оперту завдячує свій королівський титул»*, історик бачив *«головним оплотом українського народу та носієм його національної думки»* після політичного та культурного занепаду Києва, що наступив унаслідок монгольської навали.

Загалом у праці є невідповідний баланс хронології і коментарів: більше занотованих дат і менше тексту. Проте навіть сама фіксація основних політичних подій свідчить про те, що історика більше цікавив контекст зміни геополітичних впливів на Галицьку і Волинську землі. Щодо текстової частини, то Томашівський частково коментував політику тих великих київських князів, які змагали до підпорядкування земель Галичини і Волині: згадав походи Ярослава Мудрого, боротьбу династії Ізяславичів, починаючи від онука Ярослава Мудрого Ізяслава I. Лише схематично писав про політику в. кн. Всеволода та київських князів його роду, зокрема з династії Володимира Мономаха: про боротьбу внука Юрія Долгорукого – Ярослава III Всеволодовича за Київ проти Данила Романовича. Історія київської великокняжої династії цікавила історика лише в контексті їхньої боротьби за західні землі і політичних впливів на становище останніх. Подібно його цікавила боротьба за ці землі сусідніх держав.

Дуже важливим чинником учений розглядав географічні обставини, підкреслюючи, що ці землі знаходяться на межі між Сходом і Заходом, і саме тому вже від початків існування опинилися у вирі

політичної боротьби сусідніх держав за вплив і володіння над ними. Велика частина тексту – про заходи Польщі, Угорщини, Суздальського князівства (як попередника Московії), згодом Польсько-Литовської держави за вплив на них та завоювання.

Ось як історик писав про військові події в Галичині у XI ст. і заходи Польщі: «Як економічно та політично значима область завжди була піддана загарбницьким прагненням сусідніх народів. Після короткого просування богемської держави здійснила, перед усім, молода Польська держава свої об'єднувчі наміри (1018–1030 і 1074)».

У центрі уваги праці – політичні союзи, які б протистояли заходам поневолення і давали можливість утримати самостійність: так, «...перша галицька княжа династія, Ростиславичів, через свою звитяжну боротьбу проти папістської Польщі (яка опісля два століття не спромоглася [завоювати Галичину]), продемонстрували спільність інтересів з німецько-римським цісарством...».

Томашівський прослідкував політику Угорщини й втручання у боротьбу за галицький княжий стіл у XII–XIII ст. Також звернув увагу на титулатуру угорських королів, яка свідчила про юридичний статус підвладних земель: «Угорські королі втручаються у бої за галицький княжий стіл, розглядають себе скоро як феодала Галичини, а її князів – як власних васалів, уживають титул «королів Галичини (спершу у 1124 р. Стефан IV, з 1188 р. постійно) і Володимирії» (з 1206 р.) або вводять у Галичині [правління] для своїх молодших синів (Андрій (1188), Коломан (1214–1219), Андрій (1222–1234)), або управляють прямо через королівського намісника (1209), поки велика монгольська навала не послабила угорську державу настільки, що вона після поразки під Ярославом (1245) задовольняється лише титулом. Галичина і Володимирія застосовує тепер свої сили, щоб зберегти свою самостійність супроти Золотої Орди, час від часу вимушена визнавати також її верховенство».

Значно менше уваги С. Томашівський приділив недержавним часам історії Галичини і Волині із середини XIV до кінця XVIII ст. У вищеописаній праці цей період знайшов лише схематичне висвітлення. Натомість історик подав загальний огляд геополітичних інтересів держав та залучив факти з ширшої європейської політичної історії середніх віків і окреслив союзи Угорщини та Польщі – головних претендентів на володіння західними землями Руської держави, політичні унії яких у 1339, 1370–1382 рр. скоординували політичні дії обох держав. Відправною точкою польських претензій на Галичину та інші українські землі, яким автор відмовляв у правовому обґрунтуванні, він бачив період 1350–1371 рр. Польсько-литовська унія 1385 р. та анексія Галичини Польщею у 1387 р. майже на 400 років визначили приналежність краю до Польщі.

У праці автор також порушував питання внутрішнього життя українських земель у цей період: писав про скасування руського права, нерівноправність української знаті у правовому й соціальному становищі, упослідженість Церкви, витіснення української мови, німецьку та польську колонізацію.

В окремому фрагменті праці «Галичина під німецько-австрійським правлінням» С. Томашівський дав розгорнуту характеристику стану Галичини на момент її переходу під правління Австрії у 1772 р. Висновок його такий: «Загальний занепад був неймовірний, такий що його можна порівняти мало не з обставинами у звільнених від турецького панування балканських країнах».

Попри цей описуваний занепад С. Томашівський усе ж відзначив, що тяглість традиції княжої доби збережено і саме ця традиція та національно-культурна спадщина стали основою для відродження української національної ідеї в Австрійській, згодом – Австро-Угорській монархії:

«Нац[іонально]-культурна спадщина після княжої доби була така багата і жвава, що край з труднощами [такі] міг протистояти всім поривам польського просування на схід, звісно, у тяжких боях і пожертвуваннях зубожілий та спустошений, але і на закінчення польської шляхетської республіки зберегти суть свого національного характеру і тим самим порятувати елементи майбутнього відродження укр[аїнської] нац[іональної] ідеї для новіших часів».

У праці С. Томашівського є характеристика договорів про поділи Речі Посполитої 1772, 1793, 1795 рр. Його цікавить правовий погляд, яким було офіційне юридичне трактування правового статусу українських територій, приєднаних у результаті цих міжнародних договорів. Це питання він пояснював так: у 1772 р. Австрія не перебрала на себе прав і обов'язків Польської держави, натомість анексія [йдеться про входження етнічних українських земель до складу Австрії] була рівнозначна відновленню старого правового статусу, а саме існуванню незалежної держави Галичини-Володимирії до другої половини XIV ст.

Одночасно з таким, так би мовити, позитивним налаштуванням до заходів австрійського уряду історик робив докір подальшій внутрішній політиці у державі і вказав на цілу низку хиб, а саме: утворення одного коронного краю із територій, етнічний склад яких був різним (компактний український – на схід від р. Сян, польський – на захід), а найбільший докір у тому, що не був зреалізований адміністративний

поділ на українську та польську частини, тобто не утворено національно-культурну автономію і край із середини XIX ст. набув виключно польського національного характеру.

У цих двох рукописних статтях С. Томашівського бачимо періодизацію історії західноукраїнських земель, яку запропонував автор: перший – державний період до середини XIV ст., другий і третій – недержавні: у складі Речі Посполитої до останньої чверті XVIII ст., і, як результат поділів, у складі Австрії, згодом Австро-Угорщини та Волині у Всеросійській імперії.

Учений окреслив український етнічний характер території: відповідно до його поглядів, землі Галичини і Волині з давніх часів заселені українськими етнічними племенами й утвердили свій національно-політичний і культурний характер через приєднання до давньоруської Київської держави. Описуючи кожний історичний період, історик, насамперед, концентрував увагу на політичному складнику розвитку: правно-політичному становищі, політичних обставинах – міждержавних союзах і протистояннях, наскільки вони впливали на це становище, які з них сприяли політичному і культурному розвитку українців та йшли по лінії втримання національної ідентичності.

З огляду на порушені актуальні політичні питання, ці праці є поступом у розвитку української політичної думки, постановці й обґрунтуванні правно-політичних вимог українців у Галичині, які формулювали та реалізовували діячі Головної Руської Ради у середині XIX ст. та політики-народовці наприкінці XIX – на початку XX ст.

У рукописах С. Томашівського, написаних напередодні Першої світової війни, які публікуємо нижче, висвітлено державну традицію західноукраїнських земель у X–XIV ст. Учений не лише актуалізував питання зміни правно-політичного становища українських етнічних земель в Австро-Угорській монархії (йшлося, насамперед, про створення українського автономного краю в рамках монархії та домагання національно-культурного розвитку), які порушували його попередники у XIX ст. Він обґрунтував цю потребу історичними аргументами і зробив критичний огляд політики австрійського та австро-угорського урядів по відношенню до політичних змагань українців від кінця XVIII ст. включно до військового протистояння з Росією на початку XX ст.

Нам не вдалося виявити публікації цих рукописів. Можливо, після прийняття 14 лютого 1914 р. Галицьким сеймом нової виборчої реформи, коли частково політичні вимоги українських політиків були враховані, а питання створення української національної автономії відкладене, стало не на часі прилюдно виступати з критикою урядової політики з національного питання. І рукописи залишилися в архіві їх автора як документи доби. Текст першого цілком оригінальний із погляду розгляду юридичної основи правно-політичних відносин від найдавніших часів до кінця XVIII ст. Другий рукопис відрізняється оглядом австрійської внутрішньої політики по відношенню до політичних змагань українців та поляків у 1772–1914 рр.

Згодом до тематики польсько-українських відносин історик звертався ще неодноразово і публікував свої думки, але вже під іншим кутом зору. У частині хронології ці праці стали, очевидно, підготовчими для написання розвідки «Галичина як політичний і військовий чинник колись і тепер. Причинок до історії світової війни», яка була опублікована у лютому – березні 1915 р. у газеті «Діло». Саме з огляду на вищесказане ці рукописи історика Степана Томашівського заслуговують на введення їх до наукового обігу і свідчать про те, що їх автор є представником української національної історіографії.

Висловлюю вдячність за допомогу у перекладі рукописного тексту п. Маріану Гвоздевичу та д. філол. н., проф. Аллі Йосипівні Паславській.

Степан Томашівський

Галичина перед приєднанням до Австрії

У довготривалій боротьбі між австрійською ідеєю державної цілісності та відцентровим прагненням федералізму покликався останній завжди на так звані історико-політичні єдності [окремих] коронних земель і спромігся це визнання настільки впровадити, що федеральний принцип був узятий у політико-правове означення Цислейтанії та витіснив назву «Австрія».

Звісно, серед територій, підвладних дому Габсбургів, були фактично цілком достойні продукти довгого історичного розвитку, котрі повністю заслуговують на назву історико-політичної одиниці та можуть мати право відстоювати свої претензії на захист власної наданої окремішності, наскільки це видається сумісним з ідеєю державної цілісності. З-поміж усіх австрійських коронних земель, однак Галичина щонайменше може справедливо називатись історико-політичною індивідуальністю. Тоді як більшість коронних земель можуть покликатися на особливий процес розвитку *всередині* імперії Габсбургів, Галичина посилається лише на часи, коли вона не належала до Австрії.

Цей принцип, власне, несумісний із державною думкою. Кожна спроба вивести характер історико-політичної індивідуальності з часу анексії Галичини мусить зазнати невдачі. Щойно особливе становище цієї коронної землі в 1867 р. відкрило можливість індивідуального розвитку, але це є наслідком, а не причиною виняткового ставлення. Численні коронні землі Австрії задовольняються, однак лише вузько обмеженим самоуправлінням.

Окрім цієї відсутності права в Галичині трактуватися як історико-політична єдність у рамках держави, також дуже недосконалим є інше обґрунтування галицького однорідного характеру⁴.

Однорідність Галичини повинна б обґрунтуватися тим, що край за один раз відійшов до Австрії, та й це обґрунтування є хибним. Таким чином, тривале входження Кракова та тимчасове приєднання Буковини (частково існуюче також на сьогодні) було б неясним.

Фактично політична індивідуальність Галичини сприймається лише в одному сенсі і трактується відповідно до нього: Галичина утворювала до 1772 р. частину колишньої Польської держави і тому вона розглядається як носій, символ та представництво польсько-національної державної ідеї. Поляки завжди дотримувалися цього погляду. Нічого дивного. Але те, що австр[ійський] уряд після довгих роздумів почав поділяти це бачення, є мені далеко не зрозумілим. Державна ідея в рамках австр[ійської] спільної державної ідеї! Визнання цього погляду мусить пов'язуватися з усвідомленням, що цей край цілком заслуговує на політику і на той напрям, які характерні для більшості земель колиш[ньої] Польської держави. Для примирення політичних відносин. Недооцінили небезпеки, що для цієї політики буде враховуватися не інтерес мон[архії], також не інтерес краю, а інтерес «Польщі».

Цей перелом у австр[ійського] уряду відбувся у 60-х роках [XIX ст.], менше ніж 100 років після анексії. Однак у 1772 р. було прав[но]-політ[ичне] бачення Австр[ії] недвозначне і ясне. Тоді це не означало, що Австр[ія] перебирає якісь права та обов'язки Польськ[ої] держави, а що вона возз'єднує колись протиправно відібрані провінції. Анексія була навіть рівнозначна відновленню старого правового стану. Яким представляється цей правовий стан: Галичина та Володимирія утворювали до другої половини XIV ст. особливу, зв'язану з Угорщиною державу.

Угорські королі – *reges Galiziae et Lodomeriae*⁵.

Династичний зв'язок та об'єднання. 1350.

Королівство Галичина та Володимирія є з історичного погляду спадщиною українського народу, оскільки воно через свій етнографічний та мовний характер становить собою незаперечну складову частину української національної території. На історичній сцені появилось воно наприкінці X ст. і від початку здобуває значення видатного епіцентру Європейського континенту та сполучної ланки між Західною і Східною Європою. Водночас набирає воно українського національно-політичного та культурного характеру.

Із давніх часів заселене та освоєне українськими етнічними племенами, утверджує воно свій національно-політичний і культурний етнічний характер через визволення з-під богемського панування (983) та приєднання до давньоруської Київської держави, у тіснішому об'єднанні якої воно залишалося протягом одного століття.

Як економічно та політично значуща область було воно завжди піддане загарбницьким прагненням сусідніх народів. Після короткого просування Богемської держави здійснила передусім молода Польська держава свої об'єднувчі наміри (1018–1030 і 1074).

Оскільки Київській державі поступово, внаслідок загрози зі Сходу, стає не під силу захист своїх західних кордонів, скоро відбувається послаблення зв'язку з Києвом і [доходить] до утворення локального удільного князівства із власними династіями зі старого нормансько-українського княжого роду. До розгляду є та обставина, що це усамостійнення Галичини збігається в часі з боротьбою за світове панування між імператором та Папою і що перша галицька князя династія, Ростиславичі, через свою звитязну боротьбу проти папистської Польщі (яка через два століття [так і] не спромоглася [завоювати Галичину]) продемонстрували спільність інтересів із німецько-римським цесарством, унаслідок цього молода галицька держава...⁶.

Доіст[орична] етнографія

Бастарни готи

В історії вперше згадується [Галицька] земля у 983 р., а саме її західне порубіжжя (західні території): городи Перемишль⁷, Червен та інші городи були тоді захоплені руським великим князем київським Володимиром та приєднані до його держави. Решта територій [уже] належала, безсумнівно, до Київської держави. На цей час припадає, правдоподібно, заснування чи укріплення (розбудова) міста Володимир-Волинський.

⁴ [Дописано на полі зліва: Ельзас-Лотарингія, Познань, Шлезвіг-Гольштайн].

⁵ [Королі Галичини і Володимирії (лат.)]

⁶ [Текст відсутній]

⁷ [Перша літописна згадка про Перемишль відноситься до 981 р.]

Про цю подію багато сперечалися в історичній літературі. Причина полягає у тому, що перша русь[ка] хроніка, яка єдина містить цей запис, говорить про належність цієї території до Польщі («Ляхи») і через це входить у гостре протиріччя з низкою відомих фактів.

Фактом є те, що тоді, до 999 р., область верхньої Вісли, принаймні до Сандомира разом із Краковом, належала не до Польщі, а до Богемії.

Дослідники історії старалися вирішити тільки ці суперечності, чинили, однак так, як цього вимагав їхній національний підхід.

Українські (і російські) історики пояснюють, що ця територія була колись складовою частиною Київської держави, лише перед тим зробилася незалежною; або вони бачили в записі анахронічно перенесену ремінісценцію пізніших обставин у західноукр[аїнські] області. Передусім опускають диспутанти з поля зору, що предмет дискусії не охоплює нічого більшого, ніж лише область Сяну та [Західного] Бугу, що області Дністра і Прип'яті лежать поза об'єктом.

Богемсько-чеські дослідники історії, навпаки, майже без винятків погоджуються, що Поль[ська] держава, мовляв, сягала до вододілу глибоко в сучасну Галичину і захоплення названих міст, мовляв, здійснилося за рахунок Богем[ської] держави. Польські іст[орики] дотримуються букви хроніки і розширюють поняття названих городів на цілу (Східну) Галичину до Збруча.

З усіх суперечливих один з одним поглядів є богемська теорія найкраще впорядкована. Лише один – єдиний слабкий пункт містить вона: ім'я «ляхи», яке завжди розуміється як синонім «поляків». Фактично ж є ця ідентифікація пізнішого походження. Поляків називають ляхами тільки українці та угорці, це ім'я стосується лише області верхньої Вісли та Одери, тож у X ст. можна розуміти під землею ляхів складову частину Богем[ської] держави. Лишень із приєднанням землі ляхів до Польщі злились обидва імені.

*Terminus post et ante*⁸ 950–999 (983) рр. – Великоморавська держава; 993 [р.] – похід на хорватів.

Сліди: Перемишль, форпост проти Сходу.

983–1018 [рр.] – Галичина-Володимирія – складова частина Києворусь[кої] держави і утворює [її] адміністративну одиницю.

Централізація через управління власних синів.

Туров – Святополк.

Володимир – Борис, Всеволод, Святополк.

У часи Ярославові: Ізяслав – Туров, Пінськ; Святослав, Ігор – Володимирія; Чернігів із 1054 р. Святославу; Ростислав – Галичина.

Два принципи – соборності, сепаратизму.

1030 – Белз.

1031 – Червенські городи.

Форпост: Ярослав проти Польщі.

†1054⁹

Спалахнула боротьба між трьома Ярославичами, і Західна Україна переходила з одних рук в інші.

1068 – вигнання Ізяслава Всеслав.

1069 – Похід поль[ського] князя Болеслава на допомогу Ізяславі.

1073 – друге вигнання Ізяслава; Святополк.

Тоді відійшла Володимирія разом із Галичиною...¹⁰ Також Святослав на троні.

1074 – допомога Болеслава; Перемишль.

1076 – помер Свят[ослав] і Ізяслав повернувся назад.

1078 – помер Ізяслав.

1078–1093 – Всеволод.

Володимирію та Галичину дав Ярополкові, сину Ізяслава.

1081 – Давид і Володар – на Теробовлю, ймовірно, з Володимира від Ярополка.

1084 – два Ростиславичі втікають у Володимир, збирають сили і захоплюють Володимир[ію]. Брати отримують Галичину.

1085 – Володим[ирію] забирають у Ярополка і передають Давиду Ігор[овичу]. Ярополк – у Польщу.

1087 – смерть Ярополка. Поділ Володимирії між Давидом і Святополком.

1093–1113 – Святополк.

1097 – з'їзд князів у Любечі: Святополк, Володимир, Святославичі, Давид, Василько.

1099 – Давид здобуває назад Володимирію.

⁸ [Хронологічні межі (лат.)].

⁹ [Рік смерті київського князя Ярослава Мудрого].

¹⁰ [Текст втрачено через пошкодження фрагмента сторінки].

1100 – з'їзд князів у Ветичах. Анафема Давидові і спроба забрати Теревовлю – цьому спротивився Володимир Мон[омах].

З'їзди князів у 1097 і 1100 рр. розглядаються як межові камені в укр[аїнській] історії взагалі і в [історії] Галичини та Володимирії зокрема. Ідея патрим[оніальної] єдиної держави занепала і звільнила місце принципу спадкової територіальної держави. Галичина була першою землею, де був [введений] останній принцип і пустив міцні корені; за нею пішли інші землі. У Володимирії не змогла закріпитися конкуруюча з Ростисл[авичами] династія Ізяславичів і вкінці відійшла (1135) у руки Ростиславичів, через розкол Мономаховичів на дві династії.

Від появи рицарського ордену у балтійських країнах тривають як дружні відносини між ними та Гал[ицько]-Волод[имирською] державою. Через те століттями розвиваються у певних, хоча, може, й лише у формальних васальних відносинах щодо Німеччини.

Натомість сильний суперник для Галичини виріс у спорідненому князівстві Володимирії, яка знаходить могутнього союзника в Угорщині. Обидві українські землі перебували ціле століття в запеклій міжусобиці одна з одною (1087–1187), поки унія в 1199 р. (з вимиранням Ростиславичів з обох земель під Володим[ирською] династією) не створила могутню державу, яка до середини XIV ст. належала до найвизначніших держав Центральної Європи й у час свого розквіту охоплювала територію між басейном Дону і Дніпра, рікою Нарва, угорською низовиною та дельтою Дунаю. Ця держава, котра з ранніх часів шукала тісного єднання із західною культурою і цьому опертю завдячує свій королівський титул, стала незабаром, після політичного та культурного занепаду, що настав унаслідок монгольської навали, головним оплотом українського народу та носієм його національної думки.

Угорщина, яка регулярно була зв'язана з Володимирією, використала боротьбу між Галичиною та Володимирією з тим умислом, щоб притягнути Галичину у свою політичну сферу впливу. Угорські королі втручаються у бої за галицький княжий стіл, розглядають себе скоро як феодала Галичини, а її князів – як власних васалів, уживають титул «королів Галичини» (спершу від 1124 р. – Степан IV, з 1188 р. – постійно) «і Володимирії» (з 1206 р.) або вводять у Галичині [правління] для своїх молодших синів (Андрій (1188), Коломан (1214–1219), Андрій (1222–1234)), або управляють прямо через королівського намісника (1209), поки велика монгольська навала не послабила Угорську державу настільки, що вона після поразки під Ярославом (1245) задовольняється лише титулом. Галичина і Володимирія застосовує тепер свої сили, щоб зберегти власну самостійність супроти Золотої Орди, час від часу вимушена визнавати також її верховенство. Ця роль форпосту Європи проти азійських грабежів...¹¹.

При тому теж оборонитися від просування Литви...¹².

Зміни відбулися під впливом Німеччини. Вигнання Ізяслава збіглося з початком світської боротьби між імператором та Папою, яка вплинула на цілу пол[ітичну] систему Європи, що розкололася на два ворогуючі табори. Руські можновладці були теж втягнуті у це.

При першому вигнанні у 1068 р. знайшов Ізяслав (утримавши Галичину та Володимирію) притулок і допомогу в пол[ський] князя Болеслава і повернувся з його допомогою назад у Київ 1069 р.; але незабаром у 1073 р. його знову прогнали, у Києві проголошують князем Святослава; Гал[ичину] і Волод[имирію] забрав Всеволод. Тепер Ізяслав знову шукає допомоги у Болеслава. Той здійснює похід, захоплює Перемишль, деякі пограничні території та м. Володимир, але укладає із Всеволодом мир на тій основі, що зберіг деякі пограничні території на лівому березі Бугу і отримав допомогу проти Богемії.

Обманутий Ізяслав поїхав у Німеччину до Генріха IV. Той втрутився на його користь, але у зв'язку із заг[альною] пол[ітичною] ситуацією вважав за розсудливіше відставити богем[ського] короля [і] мати побратима у Всеволоді та Святославі. Ізяслав звертається тепер до Григорія VII, визнається ним королем рутенів і рекомендований королю поляків Бол[еславу]. Результат був той, що Ізя[славу] вдалося повернутися до Києва й утвердитися ще на один рік (до смерті). Всеволод незабаром позбавив свого протектора Болеслава його польського трону і також панування над зайнятими укр[аїнськими] територіями. Ізяславів син Ярополк отримав Володимирію, але Галичина вважалася для нього спірною через Ростиславичів, які походили від старшої лінії. Всеволод вирішив на користь поділу на дві частини (у 1084 р.).

Всеволод підтримав претензії та допоміг Ростиславичам (1084) відірвати Галичину (Ярополк обірвав своє життя в 1087 р.), Давидові Ігоров[ичу] утвердитись у Волод[имирі].

Інші: Генріх IV здійснив одночасно похід на Рим та союз із візант[ійським] імператором, котрий, своєю чергою, перебував у тісному зв'язку з Володаром Ростислав[ичем]. Ростиславичі пов'язані

¹¹ [Не розчитано].

¹² [Не розчитано].

з німецькими князями. Тісніші зв'язки з Генріхом IV і Всеволодом знайшли своє вираження у шлюбі між імператором та Всеволодовою донькою Євпраксією.

Чи ці відносини прийняли форми васальних, через брак джерела не можна встановити, [як і] зважаючи на пізніші факти.

Герб Перемишльського князівства.

Феодалні відносини були особистими правовими відн[осинами], внаслідок цього послаблювалися вони зі змінами на троні і є малоприйнятним, щоб васальні відн[осини] [встановлювалися] щодо Галич[ини] регулярно.

Лише під 1165 р. довідуємося ми, що тодішній князь Галичини Ярослав присягнув імператорові Фрідріху I й отримав знову свою землю з його рук. Переговори богемського короля. Це міг би бути Ізяслав.

У 1189 р. Володимир покидає свою землю на користь Романа Володимир[ського]...¹³

Уже після смерті Володара та Василька спробувала Угорщина поширити своє верховенство на Галичину, що знайшло відображення у новому титулі угорськ[ого] короля Стефана IV під 1124 р.¹⁴

Формальна присяга (коммедація) була прийнята аж у 1189 р. 2000 марок срібла (гривен).

Угорщина посадила в Галичі королівського сина Андрія й розглядала Галичину як угорськ[ий] коронний край¹⁵.

У цей момент зіштовхнулись одне з одним два феодалні права, а саме німецьке та угорське. До цих ще приєдналося суздальське. Володимир звернувся за підтримкою до Всеволода, і той захистив його – в основному проти Угорщини. Лише титул залишився.

Чи Володимирія після свого відокремлення перебувала в якихось державно-прав[них] відн[осинах] із Рим[ською] імперією, не знаємо ми нічого конкретного. Це було вперше можливо після смерті Володимира, коли Роман возз'єднав обидві землі. Тепер він мусив вибирати: між Рим[ською] імперією та Угорщиною (Андрій II, від 1205 р.). Він вирішив на користь Штауфенів. 1202 – надання німецьк[ого] васалітету. Наслідками були участь у війні 1205 р. та смерть.

Осиротіла Гал[ицько]-Володим[ирська] держава не могла покластися на Філіпа, і княжа вдова шукала в сусід[ній] Угорщині опори та опіки над неповнолітніми дітьми.

З'їзд у Сяноку в 1205 р. і договір, який отримав своє правне вираження у відтоді постійно прийнятому титулі Rex Galiziae Lodomeriae¹⁶.

Хоча Романовичі не утвердилися і Галичина стала театром запеклої боротьби, залишилось угор[ське] верховенство стійким; тимчасові князі в Галичі прагнули добитися визнання угор[ських] королів (Ігоревичі, Роман Ігоревич).

1209 – усунуто Романа [чернігівського] і правління Бенедикта¹⁷.

Данило до 1206 р. був у Угор[щині] вибраний як еwent[уальний] спадкоємець трону.

1211 – Данило з угор[ською] допомогою знову в Галичі.

1213 – Володислав Кормильчич.

1214 – угода у Спиші. Перемишль, Забужжя.

1219 – Мстислав.

1220 – повторне захоплення Холмської землі.

Угода між Андрієм та Мстиславом у 1222 р. не змінила нічого в державно-прав[ному] становищі Галичини, у 1227 р. знову в Галичі Андрій син Андрій.

1230 – Андрій-молодший залишив Галич на користь Данила, боротьба між Данилом та Угорщиною, але незабаром повернувся назад і сидів до своєї смерті в 1234 р.

Під час коронації в 1235 р. Данила як васала Бели IV.

У цих державно-прав[ових] відносинах нічого не змінив факт, що Бела IV скоро по тому підтримав суперника Данила, який тимчасово навіть зайняв Галич, поки Данило не завдав йому та його союзникові угорцю під Ярославом (1245 р.) вирішальної поразки й на довгий час фактично зруйнував претензії Угорщини на Галичину. Менше, проте, ця битва привнесла тоді, ніж поява нової політичної сили у Східній Європі, яка призвела до нового перевороту в дотепер[ішній] системі держав Східної та Центральної Європи. Ця сила – монголи, які в 1237–1242 рр. зуміли підкорити величезний простір між Уралом та Адриатикою.

¹³ Речення не завершене.

¹⁴ Fejer F. Aborigines et incunabula Magyarorum. Buda, 1840, t. II. S. 67.

¹⁵ Fejer F. Aborigines et incunabula Magyarorum. Buda, 1840, t. II. S. 247.

¹⁶ Fejer F. Aborigines et incunabula Magyarorum. Buda, 1840, t. III. S. 1, 31-32.

¹⁷ [Угорський восначальник, фактичний правитель Галичини за малолітнього короля Коломана].

Звісно, не цілу територію вдалося татарам тримати в пол[ітичній] залежності (через смерть Чингізхана).

Суздальський князь Ярослав постарався зразу заявити свої претензії на Київ, що йому частково вдалося. Данило зволикав. Лише коли після битви під Ярославом татари вимагали Галичину, вирішив Данило поїхати до хана й отримати з його рук власні землі. Ця принизлива залежність від Орди зробила Галичину супроти Угорщини дещо самостійнішою. Хоча Бела IV не позбувся титулу, розглядав він Данила з повагою і приступив до перебудови сім'ї.

Ми бачимо тоді, отже, Галичину-Володимирію в подвійних державно-прав[ових] відносинах: з Угорщиною і з татарами. Останнє наводило відразу жах на князів, і вони пробували вивільнитися. Данило звертається до Папи, і твердо усталюється стара ідея церков[ної] унії, він визнає зверхність Св[ятого] Престолу над країною. У буллах 3.V.1246 і 12.IX.1247 землі отримали статус папських васальних земель. Ці стосунки з Римом викликали сильну недовіру з боку татар, які також – зі смертю Інокентія IV (1254 р.) – довели, що ці зв'язки поступово розірвалися¹⁸.

У той час союз між Галич[иною] та імперією втратив також будь-яке прак[ичне] значення і син Данила Лев визнавав лише одну зверхність – Орди.

Але тільки на початку XIV ст. була традиція ще жива, що чужинець міг цей контекст сприйняти у своєму описі. За яких обставин та державно-правових відносин відбулася коронація Юрія I, нам не довідатися, у кожному разі мусила вона відбутися за тіснішої підтримки або Угорщини, або Заходу, щонайбільше Папи, і ця політика проводилася послідовно до занепаду держ[авної] самост[ійності].

Щойно смерть Юрія II знову загострила питання державно-прав[ового] становища Гал[ичини]-Вол[одимирії].

Дві державно-прав[ові] претензії: Угорщини і татар.

Два спадкові права: Казимир і Любарт.

Від 1340–1349 – Любарт.

Між угор[ськими] та поль[ськими] претензіями принц[ипове] протиріччя, бо обидві держави були незал[ежні] одна від од[ної].

Договір 1339 р.: Вишеград¹⁹.

Договір 1350 [р.]²⁰.

У 1340 р. завоював Казимир Сянок і утвердився за договором з Детьком у 1341 р.

1349 – *Dei Gratia rex P[oloniae] Dominusque terrae Russiae*²¹.

Це відкрило довгу боротьбу з Литвою.

Договір 4. IV. 1350²².

Угор[сько]-литов[ський] договір 1351 р.

1350 – договори м[іж] Каз[имиром] і Люд[овиком]²³.

1357 – зобов'язався Казимир заплатити татарам річну данину за Галичину.

Договори 1366 р.²⁴

Дог[овір] 1369²⁵.

1372 – васалітет Владислава²⁶.

1377 – договір у Белзі.

У грамоті з 1379 р. Любарт називає Людовика своїм паном та королем.

¹⁸ Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1900, т. III, с.] 84, 85.

¹⁹ [Договір польського короля Казимира III з угорським правителем Карлом Робертом з Анжуйської династії, відповідно до якого за відсутності нащадків у Казимира III польська корона переходила до угорського королевича Людовика. Угорщина натомість зобов'язувалася допомогти Казимирові в майбутньому приєднанні до Польщі Галицько-Волинського князівства після смерті Юрія Болеслава].

²⁰ [Йдеться про договір між польським королем Казимиром III і угорським королем Людовиком (Анжуйським), який підтвердив Вишеградський договір 1339 р.]

²¹ Титул Казимира III.

²² Prochaska A. «W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego». *Kwartalnik historyczny*, 1892, t. 6. nr. 1. 33 s.

²³ Dogiel Maciej *Codex diplomaticus Regni Poloniae et Magni Ducatus Lituaniae* [далі – Dogiel Maciej *Codex dipl.*]. Vilna, 1758, t. 1. cz. 1-2; Fejer, IX, 2, № 278; Dogiel Maciej *Codex dipl.* I, 97. [Відповідно до договору 1350 р. Казимир отримував Галицьку, Перемишльську і Сяноцьку землі, а Гедиміновичі – Володимирську, Луцьку, Белзьку, Холмську і Берестейську землі].

²⁴ [За договором 1366 р. володіння Гедиміновичів були зменшені: Любарт отримував лише Луцьку та частину Володимирської землі].

²⁵ Prochaska A.; Dogiel Maciej *Codex dipl.* I, Fejer IX. 4, №187. Йдеться про опольського князя Володислава II, намісника угорського короля Людовика на Русі у 1372–1378 pp.

²⁶ [«Акти земські та городські» Речі Посполитої (Akta terestria et castrensia; Akta ziemskie i grodzkie); далі — А.Г.З.] III, № 20, 21 V, 7 № 482; Dogiel Maciej *Codex VI*, № 329). [Йдеться про опольського князя Володислава II, намісника угорського короля Людовика на Русі у 1372–1378 pp.].

1378 – відхід Владислава²⁷.

†Люд[овик] 1382 [р.].

1379 – переїзд Владислава V²⁸.

Вимоги поль[ських] панів у Серадзі 1383 [р.]²⁹.

Кошицький договір 1374 [р.]³⁰.

1386/7 – знову Владислав. Його маніфест у 1387 р.³¹

Маніфест Ядвіги 18.II.1387³².

Договір 1412, 1415, 1423 р.³³

Грамота Владислава 1434 р.³⁴

Ймовірний договір у 1442 р.³⁵

[...] виконувала Галицько-Володимирська держава до вимирання місцевої династії Романовичів у 1340 році³⁶.

Ця фатальна подія розв'язала зі сторони жадібних до землі сусідніх держав довголітню боротьбу довкола галиць[ко]-володим[ирського] спадку. Спершу пощастило українізованому литовському князю Любартові, котрий міг утішатися великою симпатією укр[аїнського] населення, закріпитись у Володимирії й бути визнаним майже протягом десятиліття також у Галичині, однак не зумів протистояти об'єднаним силам Польщі та Угорщини, чий володарі саме тоді (1339) уклали двосторонній договір про успадкування, і був вимушений відмовитися від Галичини і Володимирії.

Тоді добився польський король Казимир у свого племінника, короля Угорщини Людовика, щоб йому передавалось управління Галичиною, за повного збереження прав угорської корони (договір у 1350 р.), до кінця свого життя.

Цей 20-річний період польської окупації (1350–1371) заклав відправну точку польських претензій на Галичину та на решту українських земель (територій), хоча цій претензії бракувало будь-якого правового обґрунтування.

Зі смертю Казимира, за яким на троні слідував Людовик, Галичина повернулася також адміністративно до Угорщини і керувалася 17 років частково як васальна земля (1372–1378, 1386–1387) за допомогою окремого герцога, частково за допомогою намісника.

Спроба володим[ирського] князя Любарта заволодіти знову Галичиною зазнала невдачі. Він навіть був вимушений прийняти від Людовика Володимирію як угорський лен (1377).

Смерть угорсько-польського короля Людовика (1382) мала наслідком розірвання угорсько-польської унії, і новий король Угорщини Сигізмунд Люксембурзький не зумів достатньо зберегти визнані права Угор[ської] корони та завадити, щоб поляки забрали собі Галичину (1387); він задовольнявся протестами та дипломатичними актами (договори в 1412, 1415, 1423, 1434 рр.), у яких поляки теоретично погоджувались із правами Угорщини, поки весь спір у краї не минув через кілька десятиліть.

Тимчасова окупація Галичини поляками тривала майже чотири століття (1387–1772). Спочатку Галичині залишили недоторканими її внутрішню структуру, релігію, мову та звичаї. Згідно з урочистими обіцянками перших королів, розглядалася [вона] як коронний край, керований окремим намісником; поступово (особливо з 1435 р.) присяги були забуті. Край був перетворений у «Руське воєводство» за польським зразком. Проте при цьому стара політична традиція з часу державної самостійності була настільки дотримана, що воєводство залишилося особливою автономною провінцією і що Холмська земля внаслідок особливого статусу Белзького воєводства залишилася без територіального зв'язку з Галичиною, вона належала до Рус[ького] воєводства. Руське право скасоване і введене польське. Місцева Церква була упосліджена та пригноблена. Католицизм (який досі задовольнявся повними

²⁷ А.Г.З. III, 27.

²⁸ А.Г.З., V, № 14. [У грудні 1378 р. Людовик Угорський видав у Вишеграді грамоту, якою постановив відкликати Владислава Опольського з Русі. Галичина стала провінцією Угорського королівства].

²⁹ [На з'їзді польської шляхти в Серадзі було ухвалено обрати королевою Ядвігу та поставлено вимоги приєднати Руську землю до Польського королівства].

³⁰ [За договором від 17 вересня 1374 р., в обмін на привілеї, які король Людовик Угорський надав польській шляхті, одна з дочок короля повинна була зійти на польський трон після його смерті].

³¹ (Fejer X, 1, 382, А.Г.З. III, 39) [Йдеться про приєднання Галичини до Польщі].

³² А.Г.З., III, 50.

³³ Польсько-угорські угоди 1412, 1415, 1423 р. відклали вирішення питання політичної приналежності Галичини.

³⁴ Katona S. Historia critica regum Hungariae. Pestini, 1790, vol. XIII, I, 28. [Йдеться про надання Владиславом II Ягайлом прав для православних, рівних правам католиків].

³⁵ Długosz J. [Dzieje polskie Kraków 1869, t.] IV, 679 s.

³⁶ [Текст втрачено. Початок тексту до арк. 46 зв. у спр. 56 відсутній].

громадянськими правами) був аж тепер ототожнений із полонізмом. Українську мову витіснено з урядів, численні коронні маєтки були роздані польській знаті, а українську знать відсторонено від урядів та в її правовому й соціальному становищі поставлено далеко позаду польської й тим самим піддано полонізації або зубожінню. Також розпочалася внутрішня колонізація (спочатку сильним німецьким, пізніше польським елементом), однак вона за винятком доти скупо заселених пограничних територій не досягла якоїсь відчутної зміни в етнічній картині краю.

Усупереч усьому цьому було розпочато енергійну нівеляційну політику.

Нац[іонально]-культурна спадщина після княжої доби була така багата і жвава, що край із труднощами [таки] міг протистояти всім поривам польського просування на схід, звісно у тяжких боях і жертвуваннях зубожілий та спустошений, але і на закінчення польської шляхетської республіки зберегти суть свого національного характеру і тим самим порятувати елементи майбутнього відродження укр[аїнської] нац[іональної] ідеї для новіших часів. Коли Польща прийшла до розпаду, звернувся уряд Дунайської монархії до давньої української традиції й заявив історичні права Угорської корони на край.

Опубл. за: ЦДІАЛ. Ф. 368. Оп. 1. Спр. 14. 11 арк.; Спр. 56. 57 арк. Німецька мова. Рукопис. Чернетка. Фрагменти. Переклад, послідовність аркушів при перекладі: спр. 14: арк. 1, 2, 8, спр. 56: арк. 43, 44, 44 зв., спр. 14: арк. 7, 5, 4, 4 зв.; спр. 56: арк. 47 зв., 47, 46 зв.; спр. 14: арк. 9 [2, 11 арк.; 3, 57 арк.].

Степан Томашівський

Галичина під німецько-австрійським правлінням

Галичина відійшла до Австрії у цілком занедбаному стані. Загальний занепад був величезним, такий що його можна порівняти мало не з обставинами у звільнених від турецького панування балканських країнах. За відсутності будь-якої державної організації у соц[іальній] і культ[урній] області там з'явився подальший простір для самостійної діяльності. У звітах австр[ійських] службовців, котрі займалися Галичиною, висловлюється надзвичайний подив щодо внутрішнього становища поляків.

Що дивно, що австр[ійський] [місцевий] уряд, котрий охоче дотримується існуючого [стану] і уникає докорінних реформ, не зміг залишити жодний регіон, не міг опертися на жодні існуючі адмін[істративні], ціс[арсько]-кор[олівської] [служби], а змушений був взятися до розбудови монархії.

Галичина не могла сама себе прогнати.

Поляки, однак, зуміли перевернути факти і звалити всю провину на Австр[ію] (Меморандум 1790).

Усі реформи викликали сильне невдоволення.

Договір про поділ від 5 травня 1772 р. обумовлював ці претензії настільки, що Руське і Белзьке воєводства разом із частиною Поділля припали Австрії в поєднанні з імперським центром частини польських воєводств – Краківського та Сандомирського, котрі додалися справа від Вісли. Австрійські претензії на Холмщину – суттєву складову частину української Галичини, яка доповнювала Руське воєводство (на півн[ічну] частину російської адм[іністративної] одиниці під цією назвою), не знайшли, проте, визнання у Петербурзі та Берліні.

Попри те, що Австрія не розглядала основну частину своїх нових надбань як польську землю ні в історичному, ні в етнічному сенсі, було зроблено помилку в тому, що цілу величезну область (разом із Буковиною!) організовано цілісно в дусі політичних принципів Йосифа II. Таким чином, постав із гетерогенних територій *один* коронний край, у якому зразу зроблено відкриття, що саме приєднання, як і всі з тим пов'язані адм[іністративні], соц[іальні], культ[урні] реформи, українське населення вітало з великою радістю та виявляло всеохопну вдячність і прихильність до держави, тимчасом як провідні верстви іншого народу зустрічали реформаторську діяльність уряду з великим незадоволенням. Нац[іонально]-пол[ітичне] суперництво між поляками та українцями в Галичині увиразнилося з першого моменту. Цей факт випав, проте, скоро після періоду реформ XVIII ст. з уваги австрійського уряду. Опісля не піклувалися про розвиток бідного, соціально пригніченого та культурно відсталого українського народу. Із легким серцем віддавали частини укр[аїнської] землі Польщі (1809 – Замостя) і Росії (1809–1815 – Тернопіль). Лишень після того як у 1846–1848 рр. поляки продемонстрували свою політику, спрямовану на зруйнування австрійської єдиної держави, у Відні почали усвідомлювати політичну вагу українського народу, вірного і прихильного до Австрійської держави. «Відкрили» «русинський» народ, питали про його бажання й обіцяли їх здійснити, передбачаючи трактувати Галичину відповідно до її історичних та етнографічних відносин. Поділ краю на укр[аїнську] та поль[ську] частини, який повинен би був виправити зроблену стару помилку, був навіть визнаний для австр[ійської] державної ідеї як невід'ємна необхідність, щоб такий економічно та політично важливий край зв'язати тісніше з монархією й забезпечити володіння ним. Це розуміння збіглося з пробудженням центральноєвропейської (великоавстрійської) державної ідеї близько 1848 р., яка, проте, на жаль, скоро після смерті своїх найвизначніших носіїв (Шварценберг, Стадіон, Брюк) ніколи правильно не оцінилася. Після того як відмовилися від цієї останньої історичної державної думки Австрії, почався справжній некерований рух державного

корабля без керма та без коліс, котрий триває до сьогодні. Найсумніша епоха в австрійській історії позначилася стосовно Галичини тим, що було надано ваги польській державній ідеї й усе більшу прихильність зустрічало пов'язане із цим послаблення союзу між Галичиною й державою та створення строгого крайового централізму. Не лише ухвалений у 1846 р. і санкціонований цісарем (1848) поділ Галичини на дві частини був би відмінений, а разом із ним відкинено крайовий статут Галичини, укладений на основі урочисто проголошеної конституції 4 березня 1849 р., який через адміністративний поділ краю створив українському населенню підґрунтя національно-культурної автономії, був би викинутий на смітник історії нездійснених ідей імперії Габсбургів. Із кінця 1859 р. накопичуються закони, патенти, записки, розпорядження, укази і т. д., які переслідують мету відновити політичну єдність Галичини та зміцнити її адміністративну неподільність, з одного боку, а з іншого – згідно із внутрішньополітичним новим курсом після невдач у 1859 р. та 1866 р., надати коронному краю суцільного національно-польського характеру і поставити полякам неприємне питання про подальше існування українського народу. Новий курс проявився у відміні низки дотеперішніх розпоряджень на користь українців, переважно щодо вищого та середнього шкільництва, і завершився запровадженням крайового статуту від 26 лютого 1861 р., який забезпечив полякам абсолютну більшість у крайовому парламенті через штучні виборчо-правові конституції та санкціонував численні, спрямовані проти українців загальні закони, насамперед у шкільництві.

Крайовий закон – 22.4.1867.

Установлення крайового правління. Наслідком нового порядку було те, що в українців забрали би майже будь-яку можливість мати власне національне шкільництво і що українці, за чисельністю третя нація Австрії, ще сьогодні піддаються тиску названого виняткового закону і тим самим мають за честь бути культурно найвідсталішим народом Австрії.

Що полякам не вдалося законним шляхом, могло б їм надатися через численні розпорядження та адміністративну практику, особливо після того, як у Коронній раді зайняли своє місце польські крайові міністри, а крайове правління (з органами юстиції) мовно та персонально цілком сполонізувалось би. Із неясної множини нових галицьких управлінських звичаїв, котрі мали замінити відсутні законні підстави для виокремлення Галичини з державного союзу, для цілковитої полонізації краю та для успішного згортання національного розвитку укр[аїнського] народу, виступають два на передній план: узаконені надуживання на виборах у законодавчі органи та персональні переписи населення. Через перші досягнуто те, що укр[аїнський] народ не спромігся мати навіть щонайскромніше законне представництво в імперському та крайовому законодавстві й таким чином протягом десятиріч мусили залишатися чинними закони, спрямовані на усіяке пригноблення укр[аїнського] народу; через другі цілком змінилася дотеперішня картина мовних і національних відносин у Галичині. Після входження Галичини та Волод[имирії] в Австр[ію] завжди вважалося, що український елемент займає 2/3 краю і укр[аїнська] мова є в абсолютній більшості. Цей факт фіксує перший та єдиний об'єктивний, базований на науковій основі перепис населення 1846 р., коли понад 50% населення краю означили себе як українці, 41% – як поляки. Із переходом правління в польські руки проводилися персональні переписи населення дедалі більше в інтересах поляків, тож підсумки останнього перепису населення 1910 р. подають 59% польсько- і лише 40% україномовних – груба підтасовка фактичних стосунків, які також сьогодні є такими ж самими, якими були в 1846 р.

Оубл. за: ЦДІАЛ, ф. 368, оп. 1, спр. 14. Німецька мова. Рукопис. Чернетка. Фрагменти. Переклад, послідовність аркушів при перекладі: ЦДІАЛ, ф. 368, оп. 1, спр. 14: арк. 3, 11, 10, 6, 6 зв. [2,11 арк.]

Переклад рукописних текстів: Маркіян Гвоздевич, д. філол. н., проф. Алла Паславська. Упорядкування, набір, встановлення послідовності аркушів: к. і. н. Надія Халак.

Література:

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІАЛ України), ф. 368, оп. 1, спр. 68, арк. 229. Рукопис. Без підпису. Німецька мова.
2. ЦДІАЛ України, ф. 368, оп. 1, спр. 14.
3. ЦДІАЛ України, ф. 368, оп. 1, спр. 56.